

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԳՈՀԱՐ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Հայկական Հանրագիտարանի պատասխանատու քարտուղար

ՀԱՄԱՍՏԵՂ. «ՄՈՌԱՑՎԱԾ ԷՁԵՐ»

«Ինչ ալ ըլլայ, հոն է մեր յոյսը և մեր կորիզը: Հայաստանէն պիտի գան մեր ազգային տաղանդները: Հոն՝ ժողովուրդին և հողին մէջ է սաղմը մեր ազգային երազներուն:

Մփիւռքը, արդէն կտրուած մայր հողէն, ինքն իր մէջ բաժան-բաժան եղած է իր եկեղեցիով, իր դպրոցով, քաղաքական ու բարեգործական գործունէութիւններով: Նոյն գրականութիւնով, նոյն մշակոյթով, նոյն լեզուով, նոյն տառապանքներով ու խանդավառութիւններով ժողովուրդ մը այսօր բաժնուած է հոգեպէս: Հայ գրողը կարևոր և շինարար դեր ունի կատարելիք Մփիւռքի այս կացութեան մէջ: Ան պիտի մօտենայ գրականութեան գծով: Գիծ մը, որ, միշտ ալ պիտի մնա անկեղծ ու ազնուական»:

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Ամեն անգամ, երբ Հայրենիքում հրատարակվում է սփյուռքահայ որևէ գրողի գործ, կարծես հնարավորություն է տրվում ստեղծագործողին «անկեղծ ու ազնուական» ճանապարհով վերադառնալ Հայրենիք: Հատկապես, երբ իր գրականությամբ հայրենիք է վերադարձնում հայ մարդուն, հայ գավառն ու հայ գյուղացուն: Հայրենիք է վերադարձնում «Հայու ոգին», որ հեղինակի կորցրած «Երազ Հայրենիքի» լեռների, դաշտերի ու առվի կանչի հետ է, որ թոնիրներից աղոթքի ու խունկի պէս երկինք բարձրացող կապույտ ծուխն է, որ գալիս է Դավթի թուր կեծակիից, բազինների բոց կրակից, Ավարայրի հաղթական պարտությունից... և որ ամենակարևորն է՝ օգնում է մեր հոգիների մէջ գտնելու «Հայու ոգին» և «սնելու սաղմը մեր ազգային երազներուն»:

Անշուշտ, ընթերցողն արդէն կարող է կռահել, որ խոսքը սփյուռքահայ գրականության երախտավորներից մեկի՝ Համաստեղի մասին է: Մեզ մնում է արձանագրել, որ այս անգամ Համաստեղը հայրենիք է վերադարձել իր «Մոռացված էջեր»-ով: Գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր Մարգարիտա Խաչատրյանը կազմել և ընթերցողների սեղանին է դրել Համաստեղի ստեղծագործությունների եռահատոր ժողովածուն՝ «Մոռացված էջերը» (հատոր Ա, Բ, Գ, 2005): Եռահատորում ընդգրկված գործերը մի կարևոր ընդհանրություն ունեն՝ տպագրված լինելով մամուլում («Փյունիկ», «Հայրենիք», «Բագին», «Էջմիածին», «Հանդես ամսօրյա» և այլն)՝ հիմնականում գրողի որևէ ժողովածուում ներառված չեն եղել:

Մեծ գրողն ընթերցողին է ներկայանում իր բազմաժանր ստեղծագործության տարաբնույթ շերտերով: Յուրաքանչյուր հատորում տեղ են գտել թե՛ արձակ, թե՛

չափածո գործեր, ինչպես նաև հոդվածներ, թարգմանություններ, հուշեր, էլույթներ ու զեկուցումներ: Երեք հատորն էլ սկսվում է բանաստեղծություններով, սակայն, ի տարբերություն Բ և Գ հատորների (որտեղ ավելի ուշ շրջանի բանաստեղծություններն են ներկայացված), Ա հատորում տիրապետող են Համաստեղի վաղ շրջանի բանաստեղծությունները (1917-18 թթ.): Եվ զարմանալի չէ, որ 1913-ին հայրենիքից Ամերիկա մեկնած Համբարձում Կելենյանը, որ Մեծ եղեռնի սարսափներին թերևս ականատես չեղավ, իր հոգում կրեց փոթորիկը մղձավանջային տառապանքի («Երթանք մեհեանն հաւատքին», «Մահուան տեսիլներ», «Ստուերներ»): Կործանվում ու արյան մեջ խեղդվում էր հայրենիքը, որտեղից Համաստեղը հեռացել էր, երբ դեռ ընդամենը տասնութ տարեկան էր: Եվ կարծես հայրենիքը կորցնելու ցավի դեմ պայքարելու է գալիս հիշողության համառությունը: Հայրենի լեռնաշխարհը՝ իր գյուղերով, իր լեռներով ու դաշտերով, իր ավանդույթներով ու բարքերով, իր բառ ու բանով, այդ լեռնաշխարհին իր ուսերին պահող հայ գյուղացիով ամբողջացնում են այն իրական աշխարհը, որտեղ ապրում և արարում է Համաստեղը: Ամերիկյան իրականությունը, որքան էլ այն շքեղ էր ու ճոխ, և որքան էլ երկար ապրեց գրողն այնտեղ, օտար էր և երազային: Համաստեղի համար ամենաիրականն իր Երազ-Հայրենիքն էր: Նրա ոգեղեն դաշտն այդ գյուղաշխարհից էր սնվում: Համաստեղի արձակը միտված է պատկերավորման միջոցով կորստից ու մոռացությունից փրկել կորցրած հայրենիքը: Նա կարծես մեկիկ-մեկիկ փրկելով հայ գյուղացիներին՝ փորձում է գրականության մեջ ապրեցնել նրանց (Մնուշ, Հարո, Կարո, Հայկանուշ, Վահան): «Ամեն մեկ գիւղացի ինքնուրոյն տիպ մըն է, իրարմէ տարբեր և պատրաստի նիւթ գրականութեան: Գիւղացիի հոգին անմիջապէս կերևի իր դէմքին վրայ, իր խօսած բառերուն մէջ կամ իր շարժումներուն մէջ» («Գաւառը և Թլկատինցին»):

Մեր գրողներից շատերն են գրել քաջնազարյան թեմայով: Համաստեղը կերպարին յուրահատուկ մեկնաբանություն է տալիս: Այստեղ Չորթանենց Նազարը ծույլ գյուղացի է: Իր «պէխերուն պատիվը» փրկել փորձող անբան Նազարը կնոջից՝ Օղտիկից հեռանալով՝ ճամփա է ընկնում դեպի այն լեռը, որտեղից բախտը պիտի գար: «Բախտը որ ըլլայ, խելքն ու աշխատանքը օգուտ չընէր»: Սուր ու դիպուկ, երբեմն զավեշտի հասնող է Համաստեղի հումորը: Նազարն այստեղ աշխարհի վրա ծիծաղող ծույլ ու բախտախնդիր մարդու տեսակ է. «Էն մեր Նազարը որ թագաւոր եղաւ, ալ հասկցէք աշխարհի բաները»:

Չար ու բարու հավերժական պայքարում փոխվել է որևէ բան: Աշխարհաքաղաքական չափաձևումները նոր որակ են ստանում, նույնն է մնում մարդու բնույթը: Համաստեղը երկրորդ անգամ է Քրիստոսին աշխարհ բերում («Քրիստոսի երկրորդ գալուստը»): Ո՞վ է նա՝ սևամորթ, թե՞ սպիտակամորթ, մեղավոր, թե՞ հրաշագործ... Անփոփոխ է մնացել մարդկային չարությունը: Քիչ բան է փոխվել աշխարհում այս առումով: Երկրորդ անգամ աշխարհ է գալիս և երկրորդ անգամ մարդու ձեռքով սպանվում է Քրիստոսը: Մարդու մեջ դեռ պահպանվում է գազանային բնույթը: Ճշմարտությունը միայն հավատի մեջ է: Հավատի մեջ է մարդկային հոգու փրկությունը: Այս համոզումը հետագայում իր կատարելությանն է հասնում «Աղոթարանում»: Այն Աստծո հետ զրույցի միջոցով ինքնամաքումի, մարդ-Աստված երկխոսության և ներդաշնակության հաստատման փորձ է. «Իմ գոյութեան մէջ է, Տէր, որ կ'ամբողջանա Քու կերպարանքը, ու իմ հաւատքին մէջ՝ Քու յաւիտենականութիւնը»:

Աստվածաշնչյան կյանքի ու մահվան թեմաներին Համաստեղն անդրադառնում է նաև մանրապատումներում, բայց այստեղ տիրապետողը կյանքի նկատմամբ նրա ունեցած մեծ սերն է, աշխարհն ու բնությունը ընկալելու համաստեղյան նրբանկատությունը: Գեղարվեստական պատկերավորումն այստեղ հասնում է կատարե-

լուրջան. «Երկինքը ոսկեգոյն ցորեաններու դաշտ մըն է հնձած: Որաներու պէս դի-
զուած ամպեր... Հնձուորի պէս մանգաղն ուսին՝ ամպի տեղ մը կը քալէ», «Օովն իր
մերկ լանջքին արև է հագեր. ծովուն եզերքին՝ գիշերին չափ մերկ, գիշերին չափ սև
աղջիկ մը խափշիկ, թները վեր, արևուն դեմ խեցի մէ բռներ...» («Նկարներ»), «Դաշ-
տի ծաղիկներուն հետ ես զգացի գերագոյն գեղեցկութիւնը արևին, ոսկորներս խայ-
տացին, գինով մըն էի, արևէն հարբած» (Խելագարի մը բուպայաթը):

Համաստեղն ականատես չեղավ իր ժողովրդի եղեռնին: Հայրենիքը, որ փորձու-
մ էին ջնջել երկրի երեսից, մեծ գրողը փորձեց ամենայն մանրամասնությամբ իրա-
կան պահել իր գրականության մեջ: Նա չտեսավ նաև իր այնքան փափագած հայրե-
նիքը՝ Խորհրդային Հայաստանը, որ անկախ իր քաղաքական ածականից՝ հայ ժո-
ղովրդի գոյատևման ու ապագայի երաշխավորն է: 1929-ին, սակայն, Համաստեղը
մեկնում է Տեր-Ջոր՝ մեր ժողովրդի տիրության հետ ավելի մտերմանալու («Գանկի
մը հետ»): Եվ ահա այստեղ է, որ «Գանկը կը մտածէր, գանկը կ'ապրէր, կը շնչէր
կարծես ու կը խօսէր իմաստուն լռութիւնով: Անոր մէջ դեռ երազը կար, ինչքան ալ
թշնամին ուզեց զայն աւագով լեցնել»: Այդ երազն է, որ օտար ամբողջում հային դեռ
հայ է պահում:

Համաստեղի գեղագիտական հայացքները հասկանալու համար անչափ կարևոր
են նրա գեղուցումները (հատկապէս «Գաւառը և Թլկատինցին»), հողվածներն ու ե-
լույթները:

«Մոռացված էջերում» ներկայացված են նաև հուշեր, ինչպէս նաև հողվածներ
Համաստեղի երկերի վերաբերյալ:

Այդ, Համաստեղը վերածնված հայրենիքն իր աչքով չտեսավ, բայց նա իր ժո-
ղովրդի հավերժությունը, ինչպէս նաև հայ գրականության ապագան կապում էր
միայն ու միայն հայրենի այն հողակտորի հետ, որ դեռ Հայաստան անունն էր
կրում: Այս հրատարակությամբ Համաստեղը կրկին վերադառնում է հայրենիք, վե-
րադառնում է հայրենիք՝ իր հետ բերելով մեր կորուսյալ լեռնաշխարհի իրական
պատկերները, արևմտահայ հոգևոր դաշտի ուժն ու զորությունը, մեր մամիկների
ու պապիկների հավատն ու երագանքը, գրականություն դարձած մեր ինքնություն-
նը:

Յուրաքանչյուր շփում Համաստեղի ստեղծագործության հետ մեզ ինքնաճանաչ-
ման հնարավորություն է տալիս, մեր պապենական արմատներից եկող գորու-
թյամբ դեպի առաջ հաստատական քայլ անելու ուժ ու կորով պարգևում: